

TÜRKÇEDE TAKISIZ AD TAMLAMASI ŞEKLİNDEKİ BİRLEŞİK SÖZCÜKLER

Sertan ALİBEKİROĞLU*

Geliş Tarihi: Şubat, 2017

Kabul Tarihi: Mart, 2017

Öz

Birleşik sözcükler, hemen her dilde basit ve türemiş sözcüklerden sonra sözlük birim olarak sık karşılaşılan sözcük türlerindedir. Dilde bazı kavram, varlık ve hareketleri karşılamada gerekli olan adlandırmayı yapabilmek için basit ve türemiş sözcüklerin yetersiz kaldığı yerlerde birleşik sözcükler kullanılır. Birleşik sözcükler Türkçede de oldukça sık başvurulan sözcük türetme yollarındandır. Türkçede birleşik sözcük şeklinde pek çok ad ve fiil vardır. Birleşik adların daha çok belirtisiz ad tamlaması ve sıfat tamlaması şeklinde yapıldığı görülmektedir. Türkçede dil bilgilik birleşik ad yapımında başvurulan ad tamlamalarının bir türü de takısız ad tamlamasıdır. Kök Türk Yazıtlarından bu yana Türkçede, takısız ad tamlaması şeklinde türetilmiş birleşik sözcükler Türkçenin çeşitli tarihî ve çağdaş lehçelerinde kullanılmaktadır. Bu çalışmada Türkçede takısız ad tamlaması şeklindeki birleşik sözcükler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Kök Türkçe, Çağdaş Türk Lehçeleri, Türkiye Türkçesi, birleşik sözcük, takısız ad tamlaması.

COMPOUND WORDS WITH NO SUFFIXES IN TURKIC

Abstract

Compound words as the grammatical words, are kinds of words encountered commonly in almost every languages after simple and derivative ones. In some point, where simple and derivative words are not enough to meet the needs of naming some concepts and movements, compound words are employed. Compound words are the way of creating grammatical words in Turkic dialects. There are lots of nouns and verbs in the shape of compound words in these dialects. It has been seen that compound nouns are made generally the form of undefined compound nouns and adjective clauses. Compound nouns with no suffixes are employed as a method to create grammatical compound words. Since the Orkhon Inscriptions, compound words derivated in the form of compound words with no suffixes have been used in historical and modern dialects of Turkish. In this work, compound words which are used to compound words with no suffixes in Turkic.

Keywords: Orkhon, Modern Turkic dialects, Turkish, compound words, compound words with no suffixes.

* Dr.; Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sertanalibekiroglu@hotmail.com.

Giriş

Adlandırma dilin en önemli işlevlerinden biri, iletişimin de başlangıcıdır. Her adlandırma özel ya da cins, soyut ya da somut bir varlık, kavram ya da durumun veya varlıkların hareketlerinin dildeki karşılığı, zihindeki işareti ve bellekteki kayıdır. Bir adlandırma, aynı zamanda bir varlık, durum ya da kavramın diğer varlık, durum ve kavramlardan farklı olduğunun da belirtilmesidir.

Pek çok dilde olduğu gibi varlıklar ya da hareketler öncelikle kök sözcükler ile adlandırılmışlardır. Bu kök sözcükler yapı bakımından ekleme, bükün, tek hecelilik gibi değişik yollarla dilde ihtiyaç duyulan adlandırmaların yapılmasında kullanılmıştır.

Dillerde özellikle kök ve onlardan türetilen sözcüklerin sayısı sınırlı iken, düşüncenin ve icatların ortaya çıkışı sonsuzdur. Bu nedenle bir zaman sonra kök ve türemiş sözcükler adlandırmalar için yetersiz kalır. Sözcüklerin adlandırmalar için yetersiz kaldığı durumlarda en az iki basit sözcükten oluşan birleşik sözcüklerle adlandırma yoluna gidildiği görülmektedir. Türkçede de birleşik sözcük şeklinde pek çok yeni sözlükçül birim¹ türetilmiştir.

1. Birleşik Sözcük:

Türkçede birleşik sözcüklerin tanımı ve özellikleri ile ilgili öne çıkan görüşlerden bazıları şunlardır:

Korkmaz, birleşik sözcük türetmenin Türkçenin yeni söz yapım yollarından biri olduğunu ve “birleştirme yoluyla kurulan sözcüğe birleşik kelime” dendiğini belirttikten sonra, birleşik sözcüğü: “Yeni bir kavramı veya yeni bir nesneyi karşılamak üzere iki ya da daha çok kelimenin belirli şekil bilgisi kurallarına uyularak yeni bir anlam birliği oluşturacak biçimde bir araya getirilmesi” olarak tanımlar (Korkmaz, 2009: 137). Türkiye Türkçesinde şekil yapıları ve taşıdıkları nitelik bakımından iki türlü birleşik sözcük olduğunu belirten Korkmaz, bunları; 1. Birleşik sözcüğü oluşturan sözlerden her birinin kendi anlamını koruyarak oluşturduğu birleşikler: akciğer, açık öğretim, akşam yemeği, çıkmaz sokak, düşe kalka, eli açık, kulağı delik, vb.; 2. Birleşik sözcüğü oluşturan sözcüklerden biri veya her ikisi (varsa üçü birden) ya ses yapısı ya da anlam bakımından birer değişme ve dönüşme aşamasından geçerek kaynaşmış ve yeni bir kavrama karşılık olmuşlarsa, bunlar birleşik yazılır: cumartesi (<cuma ertesi), pazartesi (<pazar ertesi), doksan (<dokuz on), açık göz, aslan ağzı, vb.” (Korkmaz, 2009: 138) ayırmıştır ve birleşik fiil dışında ad tamlaması, sıfat tamlaması, ikileme, sıfat-fiil vb. söz öbeklerinin birleşik ad yapımında kullanıldığını belirtmiştir (Korkmaz, 2009: 139).

¹ Sözlükçül birim: bağımsız sözlük birim, yeni adlandırma.

Türk Dil Kurumunca yayımlanmış olan *Yazım Kılavuzu*'nda; “Belirtisiz isim tamlamaları, sıfat tamlamaları, isnat grupları, birleşik fiiller, ikilemeler, kısaltma grupları ve kalıplaşmış çekimli fiillerden oluşan ifadeler, yeni bir kavramı karşıladıklarında birleşik kelime olurlar” denmiş ve “ yer çekimi, hanımeli, ses bilgisi, beyaz peynir, açık göz, toplu iğne, eli açık, sırtı pek; söz etmek, zikretmek, hasta olmak, gelebilmek, yazadurmak, alıvermek; çoluk çocuk, çıtçı, altüst; başüstüne, günaydın; sağ ol, ateşkes, külbasti” örnekleri verilmiştir (YK, 2005: 20).

Karaağaç, “Bir kavram ya da varlığı karşılamak amacıyla, anlam değerlerini yitiren iki veya daha çok sözcüğün birleştirilmesi ile oluşan yeni sözler; deyim ve atasözü gibi birden fazla üyeden oluşan herhangi bir söz dizimi biriminin sözlük birimine dönüşmesidir.” (Karaağaç, 2012: 413; 2013: 207) şeklinde tanımlar ve birleşik sözcüklerin;

“1. Birleşik eylem: koşabil-, alay et-, kabul etmek-; 2. Birleşik ad: aslanağzı, devetabanı, ayakkabı...; 3. Kısaltma öbeği: el ele, yan yana, omuz omuza...; 4. Ad tamlaması: bakım evi, kara yolu, öğrenci yurdu,...; 5. Sıfat tamlaması: açık göz, kuru yemiş; 6. Isnat öbeği: başıbozuk; 7. Tekrar öbeği: derin derin (düşünmek), diri diri (yakmak) ve 8. Cümle: dedikodu, gecekondu, kaptıkaçtı, şipsevdi” şeklinde kuruluşları olduğunu belirtir (Karaağaç, 2012: 414; 2013: 207).

Vardar ve Koç; bileşik sözcük “(Alm. Kompositum, zusammengesetztes Wort, Fr. composé, mot composé, İng. compound, compound word). İki ya da daha çok sözlük birimin kaynaşım kalıplaşmasıyla oluşan ve anlamlı bir tek birim işlevi gören öge (örn. hanımeli, binbaşı, dilbilim; Akseki, balıkadam, alaşağı, aslanağzı, gelişigüzel, vb. sözcükler)” şeklinde tanımlayıp örneklendirirler (Vardar, 2002: 44; Koç, 1996: 498).

Ahanov, dillerde sözcük türetme yöntemlerinden biri olarak birleştirmeyi; “ Kök biçim birimler birleştirilerek söz yapılır. Yani, birleştirme söz türetme için kullanılan bir yöntemdir” şeklinde tanımlar ve hem anlam, hem biçim, hem de söz dizimi bütünlüğü ile tamamlanan Kazak Türkçesinden askazan “mide”, atşabar “ulak”, otagası “ev sahibi”, körtışkan “köstebek”, tasbaka “kaplumbağa”, vb.; Özbek Türkçesinden âläbugä “tatlı su levreği”, bilägüzük “bilezik”, âşkâzân “mide”, küzâynek “gözlük”, vb.; Rusçadan kamnetes “taş kesici”, vodovoz “su taşıyıcı”, vb. örnekler verir (Ahanov, 2013: 306).

Banguoğlu, “İki veya daha çok kelimeyi farklı bir kavram karşılamak üzere belirli şekiller içinde bir araya getirilmesi” olarak tanımlar ve birleşimde iki sözcüğün önceden ayrı birer sözlük birim olduğunu birleşince ise birleşik şeklinde yeni bir sözlük birim olarak ortaya çıktığını belirtir: zeytin yağı, kara dut, iş görmek, az çok örneklerini verir (Banguoğlu, 2000: 294).

Ergin, “Birleşik kelime herhangi bir kelime grubunun kelimelerinin tek bir kelime halinde birleşmesiyle ortaya çıkan unsur” olarak tanımlar ve bu öbeğin yapısını aslı olan söz öbeğinin oluşturduğunu; birleşik sözcüğün isim, sıfat tamlaması, unvan öbeği *vb.* söz öbekleri şeklinde olabileceğini belirtir ve hanımeli, ballıbaba, sivrisinek, ayakkabı, yüzbaşı, açık göz, kahverengi, cumartesi, cingöz, karagöz, bugün, boşboğaz, Haydarpaşa, Büyükkada, Çukurova, *vb.* örneklerini verir (Ergin,1998: 385).

Eker, “iki ya da daha çok sözcüğün, anlam kayması, ses kaynaşması, sözcük türü kayması yollarıyla aralarına ek girmeyecek kadar kalıplaşmasıyla oluşan” sözcükler olarak tanımlar ve birleşik eylem dışındaki bütün birleşik sözcüklerin ad soylu olduğunun kabul edildiğini; ad ve sıfat tamlamalarının da kimi zaman kalıplaşarak birleşik sözcük oluşturduğunu belirtir. Eker’in verdiği örnekler şöyledir: ateşkes, alabalık, yüzbaşı, anayasa, yazıver-, birbirine, Eskişehir, düşeyaz-, bakakal-, Çukurova, biçerdöver” (Eker, 2013: 357).

Doğan Aksan tarafından yayına hazırlanan “*Sözcük Türleri*” adlı çalışmada birleşik ad, “bileşik sözcük biçiminde kurulmuş adlardır ve iki ya da daha çok adın birlikte kullanılmasıyla, kalıplaşmasıyla oluşur; tek bir ad gibi kullanılır” şeklinde açıklandıktan sonra; “basımevi, aşçıbaşı, imambayıldı, anayurt, onbaşı, cumartesi, Afyonkarahisar, gecekondu, günebakan, *vb.*” örnekler verilmiştir (Aksan, 1983: 35). Çalışmada, birleşik sıfatlar; bileşik sözcüklerin sıfat görevi yapanları” şeklinde tanımlanmış ve karabiber’in birleşik ad olduğu ancak “karabiberli yemek” söz öbeğinde isimden sıfat yapan eki alarak sıfatlaştığı belirtilmiştir. Diğer örnekler de şöyledir: ağırbaşı kız, zeytinyağlı yemek, yurtsever bir kişi (Aksan, 1983: 88); birleşik zarf, “belirteç görevinde bulunan bileşik sözcüklerdir” şeklinde açıklanır ve “bugün, biraz, birçok, ilkönce, böyle, *vb.*” örnekler verilmiştir (Aksan, 1983: 115). Bu tasnifte öne çıkan birleşik sözcüğün ad soyundan sayılması ve söz diziminde ad, sıfat, zarf, *vb.* gibi çeşitli görevlerde kullanılıyor olması, ayrıca verilen örneklerden hareketle birleşik sözcüklerin belirtili ad tamlaması, sıfat tamlaması *vb.* şekillerde kuruluyor olmasına tanıklık etmesidir.

Zeynalov, birleşik sözcük ile tamlama arasındaki farklılıkların; “1. Öncelikle birleşik sözcük sözlüksel, tamlamalar söz dizimsel ulamlardır, 2. Birleşik sözcüğü oluşturan unsurlar birleşince bağımsızlıklarını yitirirler, tamamiyle ve kısmen tek bir kavram, yeni bir saymaca anlam oluştururlar. Tamlamalarda ise böyle bir kaynaşma olmaz. 3. Tamlamaları oluşturan unsurlar arasındaki sözdizimsel ilişki açıkça sezilir, dilbilgisel vasıtalar ise dinamik karakterlidir. Tamlamalarda her iki unsurun vurgusu ayrı ayrıdır, birleşik sözcüklerde bu özellik yoktur. 4. Birleşik sözcükler tamlamalardan tam biçimlenme (dilbilgisel, sesbilgisel ve yazılış bakımından) açısından da farklıdır. Bu nedenle birleşik sözcükleri sözdizimsel yöntemle söz türetme hadisesine sokmak mümkündür” şeklinde açıklamıştır (Zeynalov, 1993: 60-61).

Yukarıdaki bu tanımlama ve açıklamalardan hareketle birleşik sözcüğün; “Her biri bağımsız birer sözlükçül birim olan iki ya da ikiden fazla sözcüğün Türkçenin söz dizimi özelliklerine göre anlam ve seslerinde az çok değişikliğe uğrayarak yeni bir sözlükçül birim oluşturması” şeklinde tanımlamak mümkündür.

Birleşik sözcüklerin de şekil olarak

Ad tamlaması: kapı kolu, uluslararası;

Sıfat tamlaması: açık göz, kuru fasulye;

Birleşik eylem: yardım et-, hasta ol-; düşeyaz-, gelebil-

Kısaltma öbeği: göz göze, omuz omuza;

İsnat öbeği: başıbozuk, gözü pek;

Tekrar öbeği: ıslıl ıslıl (göz), eğri büğrü (yol), dırıldır;

Cümle: gecekondur, kaptıkaçtı, şeklinde kuruluşları olduğu görülmektedir.

Bunların yanında yukarıda Ahanov’un Kazak ve Özbek Türkçelerinden verdiği askazan (as+kazan) “mide”, bilägüzük (biläg+üzük) “bilezik”, küzâynek (küz+âynek) “gözlük” örneklerinin ise tespit edilmiş birleşik sözcük kuruluşlarından farklı olduğu görülmektedir. Bu birleşikler her biri ayrı birer sözlük birim olan iki adın her ikisinin de eksiz olarak bir araya gelmesi ile kurulmuştur. Özellikle, Türkiye Türkçesinde kimi Türklük Bilimi uzmanlarının ‘takısız ad tamlaması’ olarak adlandırdıkları bu söz öbeği kuruluşundaki birleşik sözcüklerin ad tamlamaları arasında olup olmadığı tartışmalıdır (Koç, 1996: 498; Korkmaz, 2009: 236; Karahan, 2001: 44; Karaağaç, 2012: 252; Eker, 2013: 357; Kerimoğlu 2011: 1442-1451; Tokyürek, Pekacar, 2014: 9; Boz, 2015: 24, vd.). Bu tamlama kuruluşunda Türkiye Türkçesinde “Kadıköy (TS., 2011: 1258), otogar, otoyol (TS., 2011:1822-1824), şiş köfte (TS., 2011: 2228), tüp bebek, tüp gaz, tüp geçit, vb. (TS, 2011: 2399-2400)” pek çok birleşik sözcük bulunmaktadır.

2. Birleşik Sözcük Yapımında Takısız Ad Tamlaması

Ad tamlaması; “Bir adın teklik üçüncü kişi iyelik eki taşıyan başka bir ad ile kurduğu söz öbeği” şeklinde tanımlanabilir (Karahan, 2011: 42; Banguoğlu, 2000: 331; Ergin, 1998: 381; Karaağaç, 2012: 486, vd.).

Birinci unsurun tamlayan ikinci unsurun tamlanan olarak adlandırıldığı bu söz öbeğinde tamlanan unsurun teklik üçüncü kişi iyelik ekini alması söz öbeğinin asıl kurucu unsuru olarak görülür. Bununla birlikte tamlayanın eksiz, tamlananın üçüncü teklik kişi iyelik eki [-(s)I] aldığı

ad tamlaması ‘belirtisiz’ (örnek: ayırık ot-u, ceptelevon-u) ve tamlayanın ilgi hali [-(n)In], tamlananın, yine, üçüncü teklik kişi iyelik eki aldığı ad tamlaması da ‘belirtili’ ad tamlaması (örnek: okul-un yol-u, pınar-ın göz-ü) olarak adlandırılır. Bu iki ad tamlaması Türklük Bilimi uzmanlarınca genel kabul görmüştür. Bunların dışında zincirleme ve takısız ad tamlamalarının ad tamlamaları arasında olup olmadığı tartışmalıdır (Koç, 1996: 498; Korkmaz, 2009: 236; Karahan, 2001: 44; Karaağaç, 2012: 252; Eker, 2013: 357; Tokyürek, Pekacar, 2014: 9; Boz, 2015: 24, *vd.*).

Genel kabul görmüş olan belirtili ve belirtisiz ad tamlamalarından belirtili ad tamlaması kuruluşunda Türkçede birleşik sözcüklere rastlanmamakta; tamlayanla tamlanan arasına başka bir unsur almaması ve Türkçede bu ikisinin yerlerinin sabit olması nedeniyle belirtisiz ad tamlaması kuruluşunda pek çok birleşik sözcük bulunmaktadır. Diğer bir söyleyişle belirtisiz ad tamlaması sözlükçül birimler türetmeye elverişlidir (Ergin, 1998: 382; Korkmaz, 2009: 237; Karahan, 2001: 44; Tokyürek, Pekacar, 2014: 24-26; Alibekiroğlu, 2016: 55).

Örnek: “aslanağzı, keçiboynuzu, kuşburnu, turnagagası, acemborusu, çobançantası, ayırık otu, çörek otu, ökse otu, yüksük otu, balıkgözü (halka), deveboynu (boru), domuzayağı (çubuk) domuztırnağı (kanca), kargaburnu (alet), baklaçiçeği, balköpüğü, camgöbeği, devetüyü, fildişi (renk), *vb.*” (YK, 2005; 21-28).

Bu çalışmada, Türkçede zincirleme ad tamlaması olup olmadığı noktasına değinmemekle birlikte bu tamlama şeklinde birleşik sözcüklerin bulunmadığını belirtmek gerekmektedir.

Belirtili ad tamlaması kuruluşundaki sözcüklerin yanı sıra, Türkiye Türkçesinde her iki tarafı da yalın (ad+ø+ad+ø) ve birer sözlükçül birim olan adların kaynaşması ile kurulmuş; otoban Alm. Autobahn (TS, 2010:1822), otogar Fr. autogare, otokar Er. autocar (TS, 2010: 1822), otopark Alm. Autopark; otoray Fr. autorail, (TS, 2010: 1823), otoyol (TS, 2010:1824); kas doku (TS, , 2010: 1342; YK, 2005: 285), sinir doku (TS, 2010: 2118; YK, 2005: 414), yağ doku (TS, 2010: 2500; YK, 2005: 479), otobur (TS, 2010: 1822; YK, 2005: 366), etobur (TS, 2010: 832; YK, 2005: 201), köprü yol (TS, 2010: 1500; YK, 2005: 309) ve özellikle ‘hane’ sözcüğü [(ha:ne) Far. hāne 1. Ev, konut. 2. Ev halkı. 3. Bir bütünü oluşturan bölümlerden her biri, bölük, göz. (TS, 2011: 1041)] ve bir Türkçe sözcüğün birleşmesi ile kurulmuş: “aşhane, balikhane, yatakhane, yazıhane, batakhane, dikimhane, kesimhane *vb.*” (TS, 2011: 1041) gibi birleşik sözcük şeklinde pek çok sözlükçül birim bulunmaktadır.

Kimi Türklük Bilimi uzmanlarınca her iki tarafı da yalın (ad+ø+ad+ø) adlardan oluştuğu için ‘takısız ad tamlaması’ olarak adlandırılan bu söz öbeği kuruluşunda yukarıda

verilen örnekler dışında “tahta masa, taş köprü, erkek gömlek, kasap köfte, Hasankale, Galatasaray, vb.” söz öbekleri ve sözlükçül birimler² bulunmaktadır. Bu kuruluşa sahip söz öbeklerinin ad tamlaması mı sıfat tamlaması mı olduğu noktası ise tartışmalıdır. Bu tür söz öbekleri üzerinde yapılan tartışmaların daha çok yukarıda ilk verilen örnekler (otopark, köprü yol, kas doku, otobur, dikimhane, vb.) üzerinden değil de “**taş köprü, demir kapı, altın yüzük, yün kazak, tahta kaşık, cam kavanoz, cam bardak, erkek gömlek, kadın bluz, vb.**” gibi araç gereç; “**Kadıköy, Hasankale, Topkapı, Arnavutköy, Halkbank, Otel Kazancı, vb.**” gibi yer; “**şiş kebab, tavuk ızgara, çoban salata, vb.**” gibi yiyecek adları üzerinden ve tamlayanla tamlanan arasındaki ilişkinin ek bulundurup bulundurmaması noktası esas alınarak yapıldığı görülmektedir (Koç, 1996: 432-433; Eker, 2013: 350; Banguoğlu, 2000: 299; Karahan, 2001: 44; Korkmaz, 2009: 236; Kerimoğlu 2011: 1442-1451; Karaağaç, 2012: 252; Tokyürek, Pekacar, 2014: 9-38, vd.)³.

Caner Kerimoğlu, *Takısız Ad Tamlaması Tartışması ve Tür-Öbek İlişkisi* adlı çalışmasında ad tamlamasında tamlanan unsurun iyelik eki bulundurması veya sıfat tamlamalarında her iki unsurun da eksiz olmalarının dış yapıyla ilgili olduğunu, bu nedenle dış yapının ölçü olarak alınmaması gerektiğini savunur. Konuyu biçim bilgisi ve söz diziminin yanı sıra, sıfat ve adların somutluk-soyutluk, öbek-sözcük türü ilişkisi açısından ele alır. Bu yaklaşıma göre de ‘tahta kaşık, taş köprü, cam kavanoz, vb.’ söz öbeklerinde ‘tahta, taş, cam’ sözcüklerinin sıfat olamayacak kadar somut olduklarını ve ‘tahta kaşık, cam bardak’ gibi söz öbeklerinde yönetici öğeler (tamlayan) ad olduğu için bu tür söz öbeklerinin “ad öbeği” olarak adlandırılması gerektiği sonucuna ulaşır (2011: 1442-1451).

Tokyürek ve Pekacar *Eski Türkçeden Günümüze Eksiz Ad Tamlaması* başlıklı çalışmalarında Kerimoğlu’nun ‘tahta kaşık, cam bardak’ söz öbekleri üzerinden yaptıkları değerlendirmeye katılmazlar. Tokyürek ve Pekacar’a göre; “adlar bir varlığı karşılayan sıfatlar ise varlığın niteliğini belirten sözcükler”dir. Bu bakımdan da örneğin ‘gümüş’ bir madenin ‘yüzük’ de bir takının adıdır. Dolayısıyla gümüş ve yüzük farklı varlıkların adlarıdır. Ancak bu ikisi ‘gümüş yüzük’ söz öbeğinde işaret eden ve işaret edilen durumunda bulunurlar ve bu söz öbeğindeki ‘gümüş’ gümüşten yapılmış olan tek bir varlık olduğunu belirten sıfat durumunda olduğunu savunurlar. Ayrıca, ‘kapı-nın kol-u’ ve ‘kapı kol-u’ gibi ad tamlamalarında işaret edilenin kapı değil onun bir parçası olan kol olduğunu belirterek, burada

² Her birleşik sözcük sözlükçül birim olmaz. Örnek: yazar ol-, yazabil-, tatil et-, koşup dur- vb. birleşik sözcüktür, ancak sözlükçül birim değildir.

³ Bu tür yapıları takısız ad tamlaması kabul edenler ile sıfat tamlaması kabul edenlerin görüşleri Kerimoğlu’nun “Takısız Ad Tamlaması Tartışması ve Tür-Öbek İlişkisi” (bk. 2011: 1443-1445), Tokyürek ve Pekacar’ın “Eski Türkçeden Günümüze Eksiz Ad Tamlaması” (bk. Tokyürek, Pekacar, 2014: 10- 16) ve Alibekiroğlu’nun “Türkiye Türkçesi Yazı Dilinde ‘Takısız Ad Tamlaması’ Yeni Bir Adlandırma mı?” (2016: 54-57) adlı çalışmalarında geniş bir şekilde yer almaktadır.

nitelik değil ilgi bağlamı olduğuna dikkat çekerler ve Kerimoğlu'nun 'tahta kaşık' örneğinin de 'gümüş yüzük'te olduğu gibi nitelik ilişkisi ile kaşığın tamamının tahta olduğunu belirten sıfat tamlaması sayarlar (Tokyürek, Pekacar, 2014: 27).

Gabain de Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tespit ettiği "saç kıdığ (saçın kıyı-sı)" "iş yir (eşi-nin ülke-si)" söz öbekleri üzerinden bir değerlendirmede bulunarak Türkçede alışılmış yapı olan tamlayanı ve tamlananı ekli ad tamlamalarının yerine her iki sözcüğün de ek almadığı ad tamlamalarının bulunduğunu ve bunlarda tamlayan tamlanan ilişkisinin sıkı bir ilişki olduğunu kaydeder (Gabain, 2007: 114).

Bizce de "taş köprü, cam kavanoz, demir kapı, tahta kaşık, ipek şal, ipek gömlek, deri ceket" söz öbeklerinde tamlayan kısmındaki sözcükler birer ad olmakla birlikte tamlayan (taş, cam, demir, tahta, ipek, deri) tamlananın ne çeşit bir maddeden imal edildiğini bildiren sıfatlar olarak kullanılmışlardır, tamlayan ile tamlanan arasında niteleyen nitelenen ilişkisi bulunmaktadır (Tokyürek, Pekacar, 2014: 27; Alibekiroğlu, 2016: 53). Ayrıca, "Sözlük birimlerin söz diziminde niteleyici olarak kullanımı, onların sıfat kullanımıdır" (Karaağaç, 2013: 697; Tokyürek, Pekacar, 2014: 31) dolayısıyla somut varlık adları da sıfat görevinde kullanılabilirler. Ayrıca taş köprü, gümüş yüzük, demir kapı, cam kavanoz, vb. birer birleşik sözcük kuruluşunda olan sözlükçül birimler de değildir.

Bunun yanı sıra, bu yapılara iyelik ve ilgi hâli eki getirilerek bir tamlama oluşturmak ne yüzey yapıda ne de derin yapıda söz konusu değildir, yani bu tür söz öbeklerinde; ne taş-ın köprü-s-ü ne de taş köprü-s-ü; ne ipek-in şal-ı ne de şal ipek-i şeklinde anlam kaybı olmadan bir birleşik sözcük kuruluşu veya söz öbeği oluşturulamamaktadır. Fakat şiş kebab ~ şiş kebab-ı, erkek gömlek ~ erkek gömlek-i, çoban salata ~ çoban salata-s-ı, dilbilim ~ dil bilim-i, Kadıköy ~ Kadıköy-ü söz öbekleri arasında biçim olarak değişiklik olsa da anlam yönünden bir farklılık ortaya çıkmamaktadır. Türkçede takısız ad tamlamalarının ortaya çıkma nedenini tamlanan üzerindeki teklik üçüncü kişi iyelik ekinin düşmesi ile ilişkilendiren uzmanlar da vardır (Koç, 1996: 499; Ergin, 1998: 384; Banguoğlu, 2000: 299; Karaağaç, 2012: 490; Eker, 2013: 35). Takısız tamlamaların ortaya çıkmasını yalnızca bu ek kaybına bağlamak da doğru değildir. Çünkü yukarıda da verilen örnekler arasında olan 'otoban Alm. Autobahn, otogar Fr. autogare (TS, 2010: 1822), otopark Alm. Autopark, otoray Fr. autorail, (TS, 2010: 1823), vb.' sözcükler yabancı dillerden alınmakla birlikte 'otoyol' bu sözcükler üzerinden örneksime yolu ile yabancı bir sözcük ve Türkçe bir sözcükten 'otoban'ın karşılığı olarak türetilmiştir. Fransızca viyadük / viaduc sözcüğüne karşılık olarak türetilen 'köprü yol' (YSK, 2008: 122) sözcüğü de bu kapsamda düşünülebilir. Ancak bu şekildeki birleşik sözcüklere yalnızca çağdaş Türkçede değil

Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren rastlanılıyor olması yabancı dillerin etkilerinin ne derece olduğu noktasını düşünmeyi gerektirmektedir.

Tokyürek ve Pekacar'ın yukarıda adı geçen çalışmalarında Eski Türkçede takısız ad tamlaması kuruluşuna genellikle millet adları, coğrafi adlar, yön adları, askerî adlar, bitki adları ve yıl adlarında rastlanıldığı belirtilerek Türkçenin çeşitli dönem ve şivelerinden pek çok örnek verilmiştir. Bu örneklerden bazıları şöyledir:

Eski ve Orta Türkçeden:

Kök Türk Yazıtlarından türük / türk kağan: Türk kağan+ı, Türk kağan+lığı, türük / türk begler: Türk bayler+i, tavgaç budun: Çin millet+i, yenchü ügüz: İnci Irmak+i, kün tugsık: Gün doğu+su, ıt yıl: Köpek yıl+i, er at: erlik ad+i, ötüken yer: Ötüken yer+i, vb.; *Eski Uygur Türkçesinden* ay tengri: Ay Tanrı, Ay Tanrı+sı, agad ot: Agada bitki+si ya da ilaç+i, baranas balık: Varanasi şehir+i, bağaç kün: Oruç gün+ü, bars yıl: pars yıl+i, kün orto: Gün orta+sı, ög karın: anne karın+i; *Karahanlı Türkçesi metinlerinden* münüz baka: kaplumbağa, yandak tiken: geven diken+i, büküm etük: kadın terlik+i, kuñ et: kas, kün batsıg: gün batı+sı, kün tugsıg: gün doğu+su, orun töşek: yer döşek+i, haşhaş dane: haşhaş tane+si, sırat köfrüg: sırat köprü+sü, cebe ton: zırh, vb. (Tokyürek, Pekacar, 2014: 18-22).

Alyılmaz'ın *Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Dizimi* adlı çalışmasında yer alan Eski Türkçe eserlerden tespit edilmiş takısız ad tamlaması kuruluşundaki “tavıçğan kün, tavşan yıl” yıl ve gün adları ile “tavıçğan öküz, taygan köl” (Alyılmaz, 2004: 296) yer adlarını da bu söz öbeği yapısına örnekler olarak zikretmek gerekir.

Çağdaş Türk Lehçelerinden:

Çuvaş Türkçesinden al arman: el değirmen+i, Taulay cil: tavşan yıl+i, konin cil: kyun yıl+i, Azi tiv: Asya kıta+sı, vb.; *Kumuk Türkçesinden* (bu Türk şivesinde belirtisiz ad tamlamalarının eksiz kurulduğunu belirtir) eşik kirit: kapı kilit+i, irik et: koç et+i, gögürçün qanat: güvercin kanat+i, qoz terek: ceviz ağaç+i, vb.; *Başkurt Türkçesinden* kurban bayram: kurban bayram+i, göl baksa: gül bahçe+si, kis aş: akşam yemek+i, türbaş yağ: mutfak taraf+i, vb.; *Nogay Türkçesinden* Nogay şay: Nogay çay+i, üy bet: ev taraf+i, kol çapçık: eldiven, kol yavlık: mendil, bel bav: kuşak, kemer, vb.; *Karaçay Malkar Türkçesinden* terek salqın: ağaç gölge+si, at arba: at araba+sı, köget terek: meyve ağaç+i, vb.; *Tuva Türkçesinden* Tuva hep: Tuva elbise+si, süt höl: Süt göl+ü, horum daş: taş yığın+i; *Hakas Türkçesinden* Tabat aal: Tabat köy+ü, Anı Suğ: Anı Su+yu, Üü tağ: Üü dağ+i, vb.; *Türkmen Türkçesinden* Köpetdag: Köpet dağ+i, gelinbarmak: gelin parmak+i, düyeguş: deve kuş+u, ayakkap: ayakkab+i, duztorba: tuz torba+sı, sokudaş: soku taş+i, öy tavşan:

ev tavşan+1, divar sagat: duvar saat+i, yün tarak: yün darak+1, un elek: un elek+i, vb.
(Tokyürek, Pekacar, 2014: 24-32).

Takısız ad tamlaması kuruluşundaki birleşik sözcüklere oldukça sık karşılaşılan Türkmen Türkçesinden şu örnekleri de almak, bu birleşik sözcük yapısının yaygınlığını göstermesi bakımından dikkat çekici olacaktır: ağşamara “akşam+ara” (gün batım+1, akşamleyin, akşamüzeri), ağızbirlik “ağız+birlik” (ağız birliği+i, söz birlik+i, uyum...), günorta “gün+orta” (gün ortas+1, öğle vakit+i), (Kara, 2000: 173-205); gözbaş: kaynak, pınar...(Ölmez, 1995: 302), gözyaş (göz yaş+1), gözyetim “göz+yetim” (ufuk, gözün yettik+i yer)(Ölmez, 1995: 303), halkara”halk+ara” (uluslarara+sı) (Ölmez, 1995: 330).

Yukarıdaki Çağdaş Türk lehçeleri dışında *Kazak Türkçesinden* temirjol (demir yolu), jemis jiydek (kuruyemiş), bel+baw > belbew “bel bağı” (kemer), botagöz (deve gözlü), balabaqşa (bala+bahçe) kreş, (çocuk yuvası) (Koç, Doğan, 2004: 76), asqazan (Kaz.-T, 2003: 52), beynesalon: video salonu (Kaz.-T, 2003: 85), ; *Yeni Uygur Türkçesinden* aşkazan (mide), aşkavak (kabak) (Necip, 2013: 19-24), çaçbağ (saç bağı)(Öztürk, 2015: 48); *Özbek Türkçesinden* “boyinbag (boyun bağ+1, gravat), ilonbalig (yılan balık+1), belbog (bel bağ+1, kemer), oşgazan (mide)...” (Yıldırım, 2009: 65); “yük maşına” (yük makine+sı), lampa şişä (lamba şişe+si) (Yaman, 2000: 63); *Kazan Tatar Türkçesinden* aldaviç közge (aldaviç: hile; közge: ayna) aldaviç közge: şeytan (dev) ayna+sı (Tat.-TS, 26), aşkazan: mide (Tat.-TS, 37); ilek yıldız: ülker yıldız+1 (Tat.-TS, 106), kantamır: damar (kan damar+1) (Tat.-TS, 135); kulbav (kul+bau: kol+bağ+1), bilezik (Tat.-TS, 173), kübelek çeçek: kelebek çiçek+i (fakat kübelek gomeri: kelebek ömrü: kısa ömür) (Tat.-TS, 196); tal’yan garmun: İtalyan armonika+sı (Tat.-TS, 296); tamçı göl: damla çiçek+i (tamçı: damla; göl: çiçek) (Tat.-TS, 297); taşkümer: taş kömür+ü (Tat.-TS, 303); tüş kese (döş kese): yaka cebi (döş cebi) (Tat.-TS, 352), *Karay Türkçesi Troki Ağzından* belibav: kuşak, kemer (Gülsevin, 2016: 384), tuv ayuv: çocuksuz dişi ayı (Gülsevin, 2016: 498); *Kırgız Türkçesinden* cılan cıl: yılan yılı (Kır.S, 1988: 208), kol maşına: el makinesi (Kır.S, 1988: 556), köz aynek: gözlük (Ceritoğlu, 2012: 53), vb. sözcükler de Çağdaş Türk lehçelerinde takısız ad tamlaması kuruluşundaki birleşik sözcüklere örnek olarak verilebilir.

Türkçenin tarihî ve coğrafi derinliğinde rastlanılan takısız ad tamlaması (ad+ø+ad+ø) kuruluşundaki birleşik sözcükler Türkçenin bu söz öbeği yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Yukarıda, Türkçe bir ad ile yabancı dilden alınma terim ve sözcüklerin birleşmesi ile kurulan, oto+ad, ad+hane, ad+bank, hotel/motel/otel+ad şeklindeki birleşik sözcükler dışında Tokyürek ve Pekacar’ın belirttikleri gibi Eski Türkçeden günümüz Türkçesine kadar Türkçenin her döneminde rastlanılan takısız ad tamlaması şeklindeki birleşik sözcük

kuruluşlarının tamamının yabancı dillerin etkisi ile ortaya çıktığını söylemek doğru değildir. Çünkü diller kendilerine uygun olmayan yapıları, kuralları yabancı dillerin etkisi ile bünyelerine alsalar dahi bunu sürekli hale getirmezler. Özellikle yer adları gibi dilin eski yapılarında takısız ad tamlaması kuruluşlarına rastlanılıyor olması bu yapıların da orijinalliğini ve eskiliğini göstermektedir (Tokyürek, Pekacar, 2016: 32-33). Kaldı ki bütün bu yapılar yabancı dillerin etkisi ile ortaya çıkmış olsalar dahi Türkçenin söz dizimi ve söz öbekleri ile birleşik sözcük yapıları incelemelerinde dikkate alınmamalarını gerektirmez.

Sonuç

Türkçede belirtisiz ad tamlaması, sıfat tamlaması, kısaltma öbeği, isnat öbeği, tekrar öbeği ve cümle kuruluşu şeklinde birleşik sözcüklerin yanı sıra eksiz iki adım birleşmesi ile kurulan takısız ad tamlaması şeklinde birleşik sözcükler de vardır.

Takısız ad tamlaması kuruluşu Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren tarihî ve coğrafi derinlikte rastlanılan bir birleşik sözcük kuruluşudur. Bu nedenle ister Türkçenin kendi dinamikleri içinde kurulmuş olsun ister yabancı dillerin etkisi ile Türkçeye girmiş olsun buna bakılmaksızın Türkçenin birleşik sözcük yapım yolları ile söz dizimi içerisinde ele alınıp incelenmelidir.

Kısaltmalar

akt.: aktaran

Kaz.-T: Kazakça-Türkçe Sözlük

Kır.S: Kırgız Sözlüğü

Tat.-TS: Tatarca-Türkçe Sözlük

TS: TDK Türkçe Sözlük

vb.: ve benzeri

YK: TDK Yazım Kılavuzu

YSK: Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu

Kaynaklar

AHANOV, K. (2013). *Dil Biliminin Esasları*, (akt. CERİTOĞLU, M.). Ankara: TDK.

ALİBEKİROĞLU, S. (2016). Türkiye Türkçesi Yazı Dilinde “Takısız Ad Tamlaması” Yeni Bir Adlandırma mı?. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, 50-61.

ALYILMAZ, C. (2004). *Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Dizimi*. Ankara: Kurmay Basım Yayın Dağıtım.

- BANGUOĞLU, T. (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK.
- BOZ, E. (2015). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- CERİTOĞLU, M. (2012). *Kırgız Türkçesinin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit.
- EKER, S. (2013). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERGİN, M. (1998). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- GABAİN, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. AKALIN, M.). Ankara: TDK.
- GÜLSEVİN, S. (2016). *Karay Türklerinin Dili (Troki Diyalekti)*. Ankara: TDK.
- KARA, M. (2000). *Türkmence*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- KARAAĞAÇ, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ.
- KARAAĞAÇ, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- KARAHAN, L. (2011). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ.
- KERİMOĞLU, C. (2011). Takısız Ad Tamlaması Tartışması ve Tür-Öbek İlişkisi. *Turkish Studies*, 6/1, 1442-1456.
- KOÇ, K., BAYNİYAZOV, A., BAŞKAPAN, V. (2003). *Kazakça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ.
- KOÇ, K., DOĞAN, O. (2004). *Kazak Türkçesi Grameri*. (Redaktör: BAYNİYAZOV, A.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- KOÇ, N. (1996). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- KORKMAZ, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK.
- NECİP, Necipoviç, E. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (çev. KURBAN, İ.). Ankara: TDK.
- ÖLMEZ, M. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*, (haz. TEKİN Talat, vd.). Ankara: Simurg.
- ÖZTÜRK, R. (2015). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK.
- Tatarca-Türkçe Sözlük, (1997). (haz. GANIYEV, F.). Kazan-Moskova: İnsan Neşriyatı.
- TOKYÜREK, H., PEKACAR, Ç. (2014). Eski Türkçeden Günümüze Eksiz Ad Tamlaması Meselesi. *Dil Araştırmaları*, 15, 9-38.
- Türkçe Sözlük. (2010). Ankara: TDK.
- VARDAR, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- YAMAN, E. (2000). *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*. Ankara: TDK.
- Yazım Kılavuzu. (2005). Ankara: TDK.
- YILDIRIM, H. (2009). *Özbek Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- YUDAHİN, K.K., TAYMAS, A. (1988). *Kırgız Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- ZEYNALOV, F. (1993). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*. (akt. GEDİKLİ, Y.). İstanbul: Cem Yayınevi.